

УЧИТЕЛНОТО ЕВАНГЕЛИЕ

на Константин Преславски
и южнославянските преводи
на хомилетични текстове
(IX-XIII в.)

Институт за балканистика с Център по тракология
Българска академия на науките

Studia Balcanica 37

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
Институт за балканистика с Център по тракология

Учителното евангелие
на Константин Преславски
и южнославянските преводи на
хомилетични текстове (IX-XIII в.)

Филологически и интердисциплинарни ракурси

Доклади от Международната научна конференция
в София 25-27 април 2023 г.

под редакцията на

Лора ТАСЕВА, Ахим РАБУС, Иван П. ПЕТРОВ

София, 2024

Книгата е резултат от проект „Словното богатство на *Учителното евангелие* на Константин Преславски: старобългарско-гръцки и гръцко-старобългарски речници индекси“, финансиран от Фонд „Научни изследвания“ (договор КП-06-Н50/2 от 30.11.2020).

ФОНД
НАУЧНИ
ИЗСЛЕДВАНИЯ

Научни рецензенти:

проф. д-р Веселка Желязкова

доц. д-р Мая Петрова-Танева

Учителното евангелие на Константин Преславски и южнославянските преводи на хомилетични текстове (IX-XIII в.): филологически и интердисциплинарни ракурси. Доклади от Международната научна конференция в София 25-27 април 2023 г.

© Съставителство и редакция: Лора Тасева, Ахим Рабус, Иван П. Петров, 2024

© Институт за балканистика с Център по тракология – Българска академия на науките

© Художествено оформление: Виктория Видевска

ISBN: 978-619-7179-49-1 (print)

e-ISBN: 978-619-7179-50-7 (online)

DOI: <https://doi.org/10.62761/491.SB37>

BULGARIAN ACADEMY OF SCIENCES
Institute of Balkan Studies and Centre of Thracology

**Constantine of Preslav's
Didactic Gospel and
the South Slavonic Homiletic Texts
(9th-13th Century)**

Philological and Interdisciplinary Aspects

Proceedings of the International Scientific Conference
in Sofia, April 25-27, 2023

Edited by

Lora TASEVA, Achim RABUS, Ivan P. PETROV

Sofia, 2024

The Book has resulted from the project entitled *The Vocabulary of Constantine of Preslav's Učitelno evangelie ('Didactic Gospel'): Old Bulgarian-Greek and Greek-Old Bulgarian Word Indices* supported by Bulgarian National Science Fund (contract КП-06-Н50/2 dated 30.11.2020).

ФОНД
НАУЧНИ
ИЗСЛЕДВАНИЯ

Reviewers:

Prof. Veselka Zhelyazkova, PhD

Assoc. Prof. Maya Petrova-Taneva, PhD

Constantine of Preslav's *Didactic Gospel* and the South Slavonic Homiletic Texts (9th-13th century): Philological and Interdisciplinary Aspects. Proceedings of the International Scientific Conference in Sofia, April 25-27, 2023

© Edited by: Lora Taseva, Achim Rabus, Ivan P. Petrov, 2024

© Institute of Balkan Studies & Centre of Thracology – Bulgarian Academy of Sciences

© Design by: Viktoria Videvska

ISBN: 978-619-7179-49-1 (print)

e-ISBN: 978-619-7179-50-7 (online)

DOI: <https://doi.org/10.62761/491.SB37>

Съдържание / Contents

<i>Предисловие</i>	11
--------------------	----

Роланд МАРТИ: Константин Преславски и неговото творчество в контекста на старобългарската писменост: изкуството на акростиха [Roland MARTI: Constantine of Preslav and His Literary Activity in the Context of OCS Literature: The Art of the Acrostic]	15
--	----

Преки и косвени източници на *Учителното евангелие*

Добриела КОТОВА: Уводите и заключенията в <i>Учителното евангелие</i> : източници и вдъхновения [Dobriela KOTOVA: The Introductory and the Concluding Parts in the <i>Didactic Gospel</i> : Sources and Inspirations]	37
--	----

Мария СПАСОВА: Трапезната метафора в <i>Учителното евангелие</i> на Константин Преславски и нейните византийски източници [Maria SPASOVA: The Table Metaphor in Constantine of Preslav's <i>Didactic Gospel</i> (<i>Učitelno evangelie</i>) and its Byzantine Sources]	79
---	----

Georgi МИТОВ: Some Aspects of the Slavonic Reception of Isidore of Pelusium: An Isidorian Letter in Constantine of Preslav's <i>Didactic Gospel</i> [Georgi MITOV: Някои аспекти на славянската рецепция на Изидор Пелусиотски: едно Изидорово писмо в <i>Учителното евангелие</i> на Константин Преславски]	111
---	-----

Екатерина ДИКОВА: Антропоними и интертекстуалност в <i>Учителното евангелие</i> на Константин Преславски [Ekaterina DIKOVA: Personal Names and Intertextuality in Constantine of Preslav's <i>Didactic Gospel</i>]	133
--	-----

Преводът на *Учителното евангелие* в съпоставителен план

Элеонора Галлуччи: Ещё раз о языке *Учительного Евангелия* Константина Преславского [Eleonora GALLUCCI: Once more on the Language of Constantine of Preslav's *Didactic Gospel*] 153

† **Явор Милтенов:** Лексиката в хомилетичните текстове на Константин Преславски в „преславски“ контекст [Yavor MILTENOV: Lexical Features of Constantine of Preslav's Homilies in "Preslav" Context] 181

Лора Тасева, Алесандро Мария Бруни: Гръцко-славянските лексикални съответствия като критерий за атрибуция на старобългарски преводи [Lora TASEVA, Alessandro Maria BRUNI: Greek-Slavonic Lexical Equivalents as a Criterion for Authorship Attribution of Old Church Slavonic Translations] 215

Петра Станковска: Evangelní citáty v autorských částech *Poučného evangelia* Konstantina Preslavského a jejich srovnání s citáty v *Besédách* Řehoře Velikého na evangelia [Petra STANKOVSKA: Gospel Quotations in the Author's Parts of Constantine of Preslav's *Didactic Gospel* and their Comparison with quotations in Gregory the Great's *Homilies on the Gospels*] 235

Иван П. Петров: Преводаческите еквиваленти на гр. ἁγών в *Учителното Евангелие* на Константин Преславски и средновековната българска книжнина [Ivan P. PETROV: The Equivalents of the Greek Term ἁγών in Constantine of Preslav's *Didactic Gospel* and Other Medieval South Slavonic Translations] 251

Учителното евангелие в славянската ръкописна и литургическа традиция

Кристиан Ханник: *Учительное Евангелие* и его литургическое использование [Christian HANNICK: The *Didactic Gospel* (*Učitel'noe Evangelie*) and its Liturgical Use] 283

Цветомира ДАНОВА: Беседа III от *Учителното евангелие* на Константин Преславски в състава на среднобългарски Триоден панигирик от XIV в. [Tsvetomira DANOVA: Sermon III in Constantine of Preslav's *Učitelno evangelie (Didactic Gospel)* Contained in a Middle Bulgarian Triodion Panegyrikon from the XIV Century] 297

Рецепция на хомилии в южнославянската книжнина до и след *Учителното евангелие*

Dieter STERN: The Relationship between the *Adhortatio ad poenitentiam* (Freising II) and Kliment of Ohrid's *Homily on a martyr or apostle* [Дитер ЩЕРН: Връзката между *Adhortatio ad poenitentiam* (Фрайзингски откъс II) и *Слово за мъченик и апостол* от Климент Охридски] 321

Томаш МИКУЛКА: Към славянската рецепция на византийските катени извън състава на *Учително евангелие* [Thomáš MIKULKA: On the Reception of the Byzantine Catenae among Slavs Outside the *Didactic Gospel*] 339

Анета ДИМИТРОВА: Два цялостни южнославянски превода на Златоустовия сборник *Андреантис* [Aneta DIMITROVA: Two Complete South-Slavic Translations of John Chrysostom's Series *De statuis*] 365

Искра ХРИСТОВА-ШОМОВА: Два превода на *Словото за Въведение Богородично* от Герман Константинополски (BHG 1103) [Iskra HRISTOVA-SHOMOVA: Two Translations of the *Homily for the Presentation of the Holy Virgin Mary* by German of Constantinople (BHG 1103)] 387

Преслава ГЕОРГИЕВА: Евангелските цитати в първата версия на *Пространното житие на св. Григорий Акрагантски* (BHG 707) [Preslava GEORGIEVA: The Quotations from the Gospels in the First Slavic Version of the *Life of St. Gregory of Agrigento* (BHG 707)] 405

Дигитални подходи към *Учителното евангелие* и други средновековни славянски текстове

- Мартин Русков, Лора ТАСЕВА:** Специализирани софтуерни инструменти за създаването на речниците към *Учителното евангелие* [Martin RUSKOV, Lora TASEVA: Software Support Tools for the Creation of Word Indices to the Constantine of Preslav's *Didactic Gospel*] 431
- Achim RABUS:** Tolerating Imperfection: Uncorrected *Transkribus* Transcriptions in Church Slavonic Studies [Ахим РАБУС: Толериране на несъвършенствата: Некоригирани транскрипции на *Transkribus* в църковнославянските изследвания] 453
- Андрей Бояджиев:** *Пандектите на Антиох*. Електронни прочити [Andrej BOJADŽIEV: *Pandects of Antioch*. Electronic Readings] 469
- Andrea RADOŠEVIĆ:** Digital Processing of Patristic Texts in Croatian Glagolitic Breviaries [Andrea RADOŠEVIĆ: Digitalno procesuiranje patrističkih tekstova hrvatskoglagoljskih brevijara] 493
- Fabio MAION, Jürgen FUCHSBAUER:** The Bilingual Digital Edition of the *Dioptra*. An Overview of the Rare Lexis of the Slavonic and the Greek Text [Фабио МАЙОН, Юрген ФУКСБАУЕР: Двуетичното дигитално издание на Диоптра. Преглед на редки лексеми в славянския и гръцкия текст] 515

Гръцко-славянските лексикални съответствия като критерий за атрибуция на старобългарски преводи*

Лора Тасева

Институт за балканистика с Център по тракология
Българска академия на науките

Алесандро Мария Бруни

Университет „Ка Фоскари“, Венеция

Абстракт: Статията изследва в статистически ракурс вариативността на съответствията за едни и същи гръцки лексеми в няколко текста, преведени през старобългарската епоха. Наблюденията се фокусират, от една страна, върху два авторски превода на Константин Преславски – *Учителното евангелие* и *Първо слово против арианите* на Атанасий Александрийски (CPG 2039), а от друга – върху още четири анонимни превода на хомилии, чийто произход се свързва с Преслав: *Трето слово за Успение Богородично* от Йоан Дамаскин (CPG 8063), преводи А и В на *Хомилията за Преображение* от Прокъл Константинополски (CPG 5807) и *Надгробно слово за Василий Велики* (Oratio 43 / CPG 3010.43) от Григорий Богослов. Анализът на резултатите от извършената съпоставка показва, че относителният дял на съвпадащите славянски съответствия за общите гръцки лексеми е по-голям при излезлите изпод перото на един и същ книжовник текстове (в случая Константин Преславски) отколкото при останалите. Това позволява да се заключи, че този количествен критерий може да бъде използван за подкрепа на предполагаема атрибуция на анонимни преводи.

* Статията е разработена в рамките на проект „Словното богатство на *Учителното евангелие* на Константин Преславски: старобългарско-гръцки и гръцко-старобългарски речници индекси“, финансиран от Фонд „Научни изследвания“ (договор КП-06-Н50/2 от 30.11.2020).

Ключови думи: старобългарски преводи; критерии за авторство; лексика; статистически методи; лингвостатистика.

Незначителен дял от огромния фонд от преводни текстове в средновековната славянска литература съставят тези, имената на чиито преводачи са известни. Затова още от зората на славистиката като наука съществува научното изкушение да се свързва с познати книжовници едно или друго преводно произведение. Филологическите аргументите за атрибуция се търсят в самите творби на различни езикови равнища – синтаксис, морфология, лексика и словообразуване, като винаги преводът с неизвестен създател се съпоставя с авторски.

По отношение на лексиката и словообразуването обикновено подходите са два. При единия атрибуцията се основава на количественото доминиране на характерни преводачески решения, проучени изчерпателно, а при другия – на наличието на единични, но твърде редки езикови белези. Преглед на научната литература по въпроса не е възможен в рамките на тази статия, а и не е необходим с оглед на нейните задачи. Ще споменем обаче няколко изследвания за илюстрация на подходите.

Като пример за първия подход бихме посочили статията на М. Спасова от 1999 г.¹. В нея авторката проучва съществителните имена за лица в *Oratio 38* от Сбирката от *13 слова* на Григорий Богослов² и установява най-голяма близост с езика на *Паренезиса*, на Йоан Екзарх и на Константин Преславски, а от класическите старобългарски паметници – със *Супрасълския сборник* и *Синайския евхологий*. Предпазливо изследователката допуска един и същ преводач за *Oratio 38* и *Паренезиса*, а с аргумент за доказвания глаголически първообраз на словото добавя, че е възможно той да е Константин Преславски³.

¹ Спасова 1999.

² По-точно това е първият старобългарски превод на *Oratio 38*, който се съдържа не само в източнославянския ръкопис РНБ Q.п.I.16, но и в среднобългарския препис НБКМ № 674 (Бруни 2010: 121-122, 270-285).

³ Спасова 1999: 246. Второто твърдение се нуждае от допълнителна аргументация, защото глаголицата е използвана в немалък времеви отрязък паралелно с кирилицата в източнобългарското средище (вж. напр. Славова 1999 и посочената там литература), а това предполага, че с нея са работили десетки именни и анонимни книжовници.

Другият подход се прилага в скорошна студия на Т. Славова, в която тя изтъква редица морфологични архаизми и редки думи, които присъстват в доказаните преводи на Константин Преславски, но и в още някои текстове, чиито преводачи са неизвестни⁴. Въз основа на тях тя подкрепя предположението, че *Oratio 38* е възможен превод на преславския епископ, като включва и *Oratio 40*⁵. За *Oratio 43* изследователката отбелязва, че „са необходими още проучвания въпреки някои специфични характеристики, свързващи го с преводаческата практика на Константин“⁶.

Интересно е, че при този подход, основан на наличието на раритети, въз основа на едни и същи езикови факти различни учени извеждат различни заключения. За пример ще дадем извлечените десетки редки лексеми, които се смятат за специфични за съчиненията на Йоан Екзарх, от една страна, и за *Беседите* на Григорий Велики и *Житието на Вацлав*, от друга. Според Е. Блахова и Ж. Икономова⁷ те говорят за познаване на Йоан-Екзарховите текстове от чешките преводачи, а според Т. Кръстанов – че техен преводач е именно българският книжовник⁸.

В настоящата статия бихме искали да предложим още един възможен критерий за атрибуиране на анонимни преводи според лексикалните съответствия. Той се основава на разбирането, че актът на превод представлява неразривно единство от осмислянето на оригиналния текст и предаването му със средствата на приемащия език. Върху този по същността си творчески акт въздействат различни фактори, като един от важните сред тях е личността на преводача с неговата подготовка по темата и общ културен хоризонт, с неговите познания в двата езика и идиолектни особености⁹. На равнище лексика този индивидуален интелектуален и езиков бекраунд рефлектира върху избора на конкретните съответствия за думите от оригинала и това се подкрепя от многобройни съпоставителни из-

⁴ Славова 2021.

⁵ Славова 2021: 136-137.

⁶ Славова 2021: 137.

⁷ Блахова, Икономова 1993; Блахова, Икономова 1995.

⁸ Кръстанов 2010.

⁹ Срв. Keipert 1988: 68.

следвания върху лексикалната вариативност при многократни преводи¹⁰. Затова приемаме, че даден преводач би трябвало да проявява склонност към определени транспоненти за дадена гръцка лексема и тази склонност би оставила отпечатък върху излезлите изпод неговото перо текстове. За да проверим това предположение, извършихме сравнителни статистически наблюдения върху шест превода от старобългарската епоха – два с известен автор и четири анонимни.

Фокусираме се върху текстове от IX-X в., защото преводаческият избор зависи не само от индивидуалността на книжовника, но и от състоянието на книжовния език и преводаческите принципи на школата, към която принадлежи. Известно е, че през старобългарската епоха, когато книжовният език е в процес на изграждане и съответно лексикалната норма се формира, свободата на преводачите при подбора на словни еквиваленти за гръцките думи е много голяма¹¹. А това създава предпоставки за по-отчетлив индивидуален отпечатък върху създаваните текстове.

Изворова база

Тя обхваща две със сигурност атрибуирани творби – *Учителното евангелие* (нататък *UE*) и *Първо слово против арианите* (нататък *Ar*), за които са налице литературно-исторически сведения, че са излезли изпод перото на Константин Преславски – едната в началото на неговата дейност ок. 892-893 г.¹², а другата – след малко повече от десетилетие през 906-907 г.¹³ Данните за *UE* са извлечени от работна версия на индексите към него въз основа на изданието на М. Тихова¹⁴, които се подготвят от международен екип в рам-

¹⁰ Дори бегъл преглед на публикациите би бил твърде обемен и затова ще споменем само няколко произволно избрани изследвания, отнасящи се за текстове от различни жанрове – Желязкова 2008; Тасева 2004; Йовчева 2006; Miltenova, Dimitrova 2022, а също и статиите от настоящия сборник на Искра Христова-Шомова и Анета Димитрова.

¹¹ Вж. напр. заключенията на Спасова относно съществителните за лица в старобългарския и среднобългарския превод на *Oratio 38* (Спасова 1999: 250).

¹² Галлуччи 2001: 10-11; Спасова 2005: 86. Последен аналитичен преглед на сведенията за Константин Преславски до идването му в България вж. у Браксаторис 2022.

¹³ Датировката 6414 г. от Сътворението на света присъства в колофона от преписвача Тодор Доксов – вж. Милев 1977: 63-65; Стойкова 2008: 244.

¹⁴ Тихова 2012.

ките на проект КП 06-Н50/2, финансиран от ФНИ. Сведенията за Първо слово против арианите се основават на гръцко-старобългарския индекс към наскоро публикуваното издание¹⁵.

Преводачите на останалите четири текста са неизвестни, но за всички тях съществуват безспорни аргументи, че са възникнали през старобългарската епоха. Ето кратка аргументация за техния избор.

Надгробно слово за Василий Велики от Григорий Богослов (*Oratio 43*, CPG 3010.43) е част от корпуса слова на този патристичен автор (нататък *Or43*). Нехомогенният състав на славянската версия поради неедновременната рецепция на словата (някои са по-архаични от други)¹⁶ е предпоставка за разнообразие на преводаческите подходи и за лексикалното ѝ богатство. Избраното от нас слово се отличава със значителен обем, включва редица богословски и философски термини и е достъпно в критично издание, което се основава на преписи от XI-XIV век с източнославянски и среднобългарски произход¹⁷. За съжаление, все още няма пълен гръцко-старобългарски речник на *Or43*, но повечето пълнозначни думи са включени в гръцко-старобългарските показалци към *13-те слова* на Григорий Богослов, съставени от Будилович¹⁸. Там обаче материалът е разделен по граматични категории и словообразователни типове и по тази причина е пряко неизползваем за нашите цели. Затова бе направена азбучна извадка за това слово¹⁹. Смятаме, че въпреки непълнотата на данните включването на това слово в статистическото изследване е уместно, защото вариативността на съответствията за пълнозначните гръцки лексеми е обхваната. Естествено, в бъдеще ще се наложи съставянето на цялостен гръц-

¹⁵ Тотоманова и др. 2022. По-специално гръцко-старобългарският речник е изработен от И. Христов, а речниковите статии в старобългарско-гръцкия речник са изготвени от А.-М. Тотоманова, Т. Славова и М. Тотоманова-Панева (срв. с. 261).

¹⁶ Бруни 2010: 116-122; Бруни 2020: 28-29, 33-39.

¹⁷ Бруни 2010: 270-285. Тази изследователска работа дава възможност за провеждане на филологическо изследване на различни клонове на ръкописната традиция и следователно на архетипните разночетения на текста.

¹⁸ Будилович 1871.

¹⁹ Благодарим на д-р Иван П. Петров от Виенския университет за съдействието при изработката ѝ, която е част от дейностите по проект „Средновековните Балкани: извори и интерпретации“, осъществяван в Института за балканистика с Център по тракология при БАН.

ко-старобългарски речник на това произведение въз основа на критичното му издание.

За *Трето слово за Успение Богородично* от Йоан Дамаскин (CPG 8063) (нататък *Dorm*) използвахме гръцко-славянския глосар на пълнозначните думи, който е интегриран в общия указател към критичното издание на четири Дамаскинови слова за Богородични празници²⁰. По езикови данни и с оглед на разпространението в староизводни календарни състави то е отнесено от неговата изследователка Ц. Данова към преславската преводаческа продукция²¹.

Също по езикови черти и по присъствието им в староизводни сборници към източнобългарското книжовно средище са атрибуирани и двата превода на *Словото за Преображение Господне* от Прокъл Константинополски (CPG 5807) (нататък съответно *TrA* и *TrB*), като се предполага, че версия В е по-старинна от версия А²². Словата не са издадени, но техните пълни гръцко-славянски речници се използват по личен архив.

Методология

Подходът ни се основава на съпоставка по двойки на гръцко-славянските речници към посочените текстове, при която се отчитат поотделно съвпадащите и несъвпадащите съответствия за дадена гръцка дума. Видовите двойки се приемат за лексикално идентични, но предаването на гръцко съществително в родителен падеж със съществително или с прилагателно – като несъвпадение, защото то може да е белег за преводачески предпочитания²³.

Към описания статистически подход могат да се направят някои методологически възражения. Ще дискутираме основните от тях:

а) Не се отчита **семантиката на думите в дадения контекст**. Ясно е, че повечето лексеми са многозначни и в различните контексти те реализират различни свои значения, които съответно из-

²⁰ Danova 2020.

²¹ Danova 2020: 61-62.

²² Taseva 2020: 122-123.

²³ Рибарова 1993: 96; Тасева 1997: 28-29.

искват различни преводни съответствия. Това е безспорно така, но при едно количествено изследване на такъв огромен материал (в различните комбинации от двойки текстове са обследвани общо 4397 корелата) е невъзможно едновременно да се държи сметка и за семантичните нюанси на думите във всяка тяхна употреба. Макар и само в известна степен подборът на творби от един и същ или близки жанрове смекчава този методологически недостатък.

б) Обемът на творбите не е еднакъв. Колкото по-обемен е текстът, толкова по-обемен е словникът и толкова повече употреби може да има дадена лексема, а при повече употреби са възможни повече вариативни съответствия и следователно повече съвпадения с тези в друг текст. За да компенсираме донякъде тази неравностойност, в статистиката въведохме процентни изчисления на дела на съвпаденията спрямо броя съпоставяни гръцки лексеми в дадения текст. За наша изненада количествените резултати показваха, че няма пряка зависимост между обемите на текстовете и броя съвпадащи корелати помежду им.

в) Изследваните речници се различават по тип и обхват. Някои от тях включват целия словен инвентар, а други – само пълнозначните думи (*Or43*, *Dorm*). Безспорно това обстоятелство има значение, защото при двойките с участие на втория тип словници от съпоставката отпадат непълнозначните думи. До известна степен въздействието на този дисбаланс също е смекчено, тъй като изчисленията се извършват въз основа на количеството общи гръцки лексеми за двата текста.

Резултати

След изложените съображения относно правомерността на възприетата методология, ще разгледаме резултатите от извършеното проучване.

В Таблица 1 са представени всички възможни комбинации по двойки текстове, броят общи гръцки лексеми за дадената двойка (показател А), броят съвпадащи съответствия за тях, които понякога са повече от едно за дадена гръцка дума (показател В), съотношението между количеството съвпадения и количеството наблюдавани

лексеми (В : А), броят лексеми с поне едно съвпадащо съответствие (показател С), а също и броят лексеми без нито едно съвпадащо съответствие (показател D). Данните за отделните двойки са подредени според обема на общия им гръцки словник в низходящ ред.

Таблица 1

	А Брой общ гръцки лексеми	В Общ брой съвпадащи съот- ветствия	В : А Съотно- шение	С Брой лексеми с поне едно съвпадащо съответствие	Д брой лексеми без нито едно съвпадащо съответствие
<i>Ar-UE</i>	996	970	0,97	801 (80%)	195 (20%)
<i>UE-Or43</i>	721	378	0,52	369 (51%)	352 (49%)
<i>TrA-TrB</i>	381	234	0,61	219 (57%)	165 (43%)
<i>UE-Dorm</i>	301	223	0,74	206 (68%)	95 (31%)
<i>UE-TrA</i>	289	224	0,77	205 (71%)	85 (29%)
<i>UE-TrB</i>	282	219	0,77	196 (70%)	86 (30%)
<i>Ar-Or43</i>	278	172	0,62	162 (58%)	116 (42%)
<i>Ar-TrA</i>	206	137	0,66	132 (64%)	71 (35%)
<i>Ar-TrB</i>	206	144	0,70	136 (66%)	68 (33%)
<i>Ar-Dorm</i>	203	163	0,80	147 (72%)	55 (27%)
<i>Or43-Dorm</i>	129	84	0,65	83 (64%)	45 (35%)
<i>Or43-TrA</i>	113	68	0,60	68 (60%)	45 (40%)
<i>Or43-TrB</i>	110	63	0,57	63 (57%)	47 (43%)
<i>Dorm-TrB</i>	95	72	0,76	67 (71%)	26 (27%)
<i>Dorm-TrA</i>	94	65	0,69	68 (65%)	30 (32%)

На теория би трябвало да се очаква пропорционална зависимост между броя общи гръцки лексеми и абсолютния брой съвпа-

дения при двойките, т.е. при по-обемен общ словник да има повече еднакви корелати. И общо взето е така. Има обаче и изключения: при близък брой общи гръцки лексеми за *Ar-Dorm*, *Ar-TrA* и *Ar-TrB* са засвидетелствани различен брой съвпадения – съответно 163, 137 и 144.

По отношение на всеки отделен паметник може да се каже следното:

UE – най-голяма близост с *Ar* (0,97), средна с *Dorm* (0,74), *TrA* и *TrB* (0,77), а най-ниска с *Or43* (0,52);

Ar – също най-голяма близост с *UE* (0,97), сравнително висока с *Dorm* (0,80), средна с *TrA* (0,66) и *TrB* (0,70), и също най-ниска с *Or43* (0,62);

Or43 – ниски показатели на съвпадения като цяло – най-близо стои до *Dorm* (0,65), следват *Ar* (0,62), *TrA* (0,60) и *TrB* (0,57), а най-слабото покритие има с *UE* (0,52);

Dorm – най-голяма близост с *Ar* (0,80); следват *TrB* (0,76) и *UE* (0,74); сравнително слабо е съвпадението му с *TrA* (0,69) и *Or43* (0,65);

TrA – най-голяма близост с *UE* (0,77); следват *Dorm* (0,69), *Ar* (0,66), забележително е ниското покритие с *TrB* (0,61), въпреки че превеждат един и същ текст, само съвпаденията с *Or43* имат по-малък дял (0,60);

TrB – най-голяма близост с *UE* (0,77) и *Dorm* (0,76); следва *Ar* (0,70), слабо съвпадение с *TrA* (0,61) и *Or43* (0,57).

Ако подредим данните според пропорцията между броя еднакви съответствия и броя общи гръцки лексеми за всяка двойка (показател В : А) в низходящ ред, ще получим в представената в Таблица 2 класификация:

Таблица 2

		А Брой общ гръцки лексе- ми	В Брой съвпа- дащи съответ- ствия	В : А Съот- ноше- ние	С Лексеми с поне едно съвпадащо съответ- ствие	Д Лексеми без съвпа- дащи съответ- ствия
I	<i>Ar-UE</i>	996	970	0,97	801 (80%)	195 (20%)
II	<i>Ar-Dorm</i>	203	163	0,80	147 (72%)	55 (27%)
	<i>UE-TrA</i>	289	224	0,77	205 (71%)	85 (29%)
	<i>UE-TrB</i>	282	219	0,77	196 (70%)	86 (30%)
	<i>Dorm-TrB</i>	95	72	0,76	67 (71%)	26 (27%)
	<i>UE-Dorm</i>	301	223	0,74	206 (68%)	95 (31%)
III	<i>Ar-TrB</i>	206	144	0,70	136 (66%)	68 (33%)
	<i>Dorm-TrA</i>	94	65	0,69	68 (65%)	30 (32%)
	<i>Ar-TrA</i>	206	137	0,66	132 (64%)	71 (35%)
	<i>Or43-Dorm</i>	129	84	0,65	83 (64%)	45 (35%)
IV	<i>Ar-Or43</i>	278	172	0,62	162 (58%)	116 (42%)
	<i>TrA-TrB</i>	381	234	0,61	219 (57%)	165 (43%)
	<i>Or43-TrA</i>	113	68	0,60	68 (60%)	45 (40%)
	<i>Or43-TrB</i>	110	63	0,57	63 (57%)	47 (43%)
	<i>UE-Or43</i>	721	378	0,52	369 (51%)	352 (49%)

Бихме могли да очертаем четири групи според степента на съвпадение:

а) Към група I се числи само една двойка с изключително висока близост (0,97) – в нея влиза само констелацията *UE-Ar*, т.е. двата авторски текста на Константин Преславски. Съпадението в избора на корелати при тях се откроява безусловно (с преднина 17 пункта) пред показателите на следващата двойка, а всички останали констелации се вменят в диапазон от 0,52 до 0,80, т.е. 28 пункта. Това би

трябвало да е ясно потвърждение, че предлаганият количествен критерий, измерващ дела на съвпаденията в избора на корелати за едни и същи гръцки лексеми, има атрибуиращ потенциал.

б) Група II обхваща двойки с висока близост (0,74-0,80) – включва *Ar-Dorm*, *UE-TrA*, *UE-TrB*, *Dorm-TrB* и *UE-Dorm*. В тези пет констелации, отличаващи се със сравнително голям относителен дял на съвпаденията, никога не участва *Or43*. Три от тях включват *UE* и/или *Dorm*, две *TrB*, а по една *TrA* или *Ar*. Това говори за спецификата на преводаческия избор в *Or43*, но вероятно насочва и към известна близост между останалите преводи, която би могла да се дължи на различни причини – локални и/или хронологични, и която би следвало да се проучи и на други езикови равнища със съответните филологически методи.

в) Група III със средна близост (0,65-0,70) – обхваща четири констелации: *Ar-TrB*, *Dorm-TrA*, *Ar-TrA* и *Or43-Dorm*. Вижда се, че в тях участват по два пъти *Ar*, *Dorm* и *TrA*, а по един път *TrB* и *Or43*.

г) Група IV включва опозициите със слабо сходство (0,52-0,61) – *Ar-Or43*, *TrA-TrB*, *Or43-TrA*, *Or43-TrB*, *UE-Or43*. Както по-горе отбелязахме, присъствието в тази група (макар и в горния ѝ регистър) на двойката *TrA-TrB*, т.е. на двата старобългарски превода на *Словото за Преображение* от Прокъл Константинополски, заслужава внимание и добавя още едно косвено доказателство, че двата текста са плод на независима рецепция.

В четири от петте констелации със слабо покритие участва *Or43* и това изглежда се дължи на голямото количество по-редки, необичайни преводачески решения, напр. ἄγορά плоуа, плоунице²⁴ заедно с по-обичайното стъгна²⁵ (в класическия корпус са засвидетелствани коупла, мѣсто, стъгны, съборъ, тръжнице²⁶); ἀγεννής ραδѣннкъ²⁷ (в класическия корпус само нѣмоцѣнъ, слабъ²⁸); ἡλικία

²⁴ Бруни 2010: 203 (Гл. LX, 21), 205 (Гл. LXIII, 17), 209 (Гл. LXVI, 11).

²⁵ Бруни 2010: 166 (Гл. XVI, 14). Предаването на една и съща гръцка дума с различни славянски корелати е обичайна преводаческа практика в *Or43*.

²⁶ ṚSI по <<http://gorazd.org/gulliver/?recordId=13244>> (достъп 1.08.2023).

²⁷ Бруни 2010: 165 (Гл. XV, 11), 177 (Гл. XXVIII, 3). На други места от *Or43* ραδѣннкъ има различно съответствие. Като пример, виж. Гл. XXXVIII, 7, където думата превежда ἰδιότης (Бруни 2010: 185).

²⁸ ṚSI по <<http://gorazd.org/gulliver/?recordId=13203>> (достъп 1.08.2023).

възрастеніе²⁹ (в класическия корпус въста, възрастъ, жтнїе, растъ, ращеніе, тѣло³⁰); проедрія настолине³¹ (в класическия корпус прѣдъстолине)³²; іпλοστασία граждь³³ (в класическия корпус думата обикновено превежда φάτνη³⁴); μιγάς малъженънын³⁵ (това прилагателно е хапакс, а в класическия корпус е засвидетелствано само съществителното малъжена οἱ γαμικῶς συμβιούντες³⁶). В подкрепа на специфичния лексикален инвентар, използван от преводача на това слово, може да се добавят и десетките думи, за които М. Спасова установява, че не са регистрирани във включените в SJS и СС паметници от старобългарския канон³⁷.

Ще се спрем малко по-подробно на това слово, защото Т. Славова изтъква езикови черти, които го сближават с преводи от Константин Преславски, но подчертава, че са необходими още изследвания³⁸. Тя посочва, че в *Or43* се срещат лексеми, които се четат и в творбите на Константин Преславски, а по-късно представя и успоредици с *Ar*³⁹. Някои от тези езикови архаизми обаче са общи за различни старобългарски текстове (напр. словообразователният вариант братръ и фонетичният моравизъм тъзъ) и не могат да бъдат обвързани еднозначно с конкретен автор. Сред лексикалните паралели между творбите на Константин и *Or43*, Славова привежда думата пъръннкъ⁴⁰. Това е така, но в различните текстове старобългарската лексема съответства на различни гръцки думи, макар и с общо семантично ядро. В *Ar* пъръннкъ предава φιλονεικος ‘който обича да спори; участник в съдебен спор’, а в *Or43* – οἱ τῆς ἐπιμζίας ‘тези, които влизат в общуване (или в търговски отношения)’⁴¹. Същевременно производни от същата гръцка основа имат

²⁹ Бруни 2010: 161 (Гл. XII, 1).

³⁰ ŔSI по <<http://gorazd.org/gulliver/?recordId=38595>> (достъп 1.08.2023).

³¹ Бруни 2010: 175 (Гл. XXVI, ред 11).

³² ŔSI по <<http://gorazd.org/gulliver/?recordId=26021>> (достъп 25.08.2023).

³³ Бруни 2010: 165 (Гл. XV, ред 19).

³⁴ ŔSI по <<http://gorazd.org/gulliver/?recordId=20097>> (достъп 1.08.2023).

³⁵ Бруни 2010: 204 (Гл. LXII, ред 16).

³⁶ ŔSI по <<http://gorazd.org/gulliver/?recordId=7030>> (достъп 1.08.2023).

³⁷ Спасова 2008: 135-137.

³⁸ Славова 2021: 137.

³⁹ Славова 2022: 116-119.

⁴⁰ Славова 2021: 134, 136; Славова 2022: 117.

⁴¹ Срв. Бруни 2010: 221 (Гл. LXXXI, ред 4-8): καὶ ζητοῦντες... οἱ τῆς ἐπιμζίας τὸν δικαστὴν / н възнскѡще... пъръннцн сѣднѡ.

съответствия с корен *пър-* и в коментираното слово на Григорий Богослов: *φιλονεικῶν* *пър* *с* *Or43* Гл. V, *φιλονείκως* *пърнѣ* *Or43* Гл. XVII, *φιλονεικία* *пърн* *Or43* Гл. XXIII. Тези съвпадения обаче не са уникални, тъй като и в други старобългарски преводи, несвързани с Константин Преславски, е засвидетелствана корелация на деривати от *φιλόνεικ-* с производни от *пър-*: *пърѣ* *φιλονεικία* в *Зографско*, *Мариинско* и *Николско евангелие*⁴²; *пърншн* *φιλονεικεῖς* в *Супрасълския сборник* 511,7⁴³, *пърнвѣ* *φιλόνεικος* и *паран* *с* *вм.* *пърн* *с* *φιλονεικῶν* в *Книга на пророк Иезекиил*⁴⁴, *пърѣтн* *с* *φιλονεικεῖν* и *пърн* *φιλονεικία* в *Хрониката на Георги Амартол*⁴⁵. Като специфична за речника на този автор Славова изтъква и лексемата *лнѣннѣ* и изброява какви гръцки думи предава⁴⁶. Обаче в нито един случай няма съвпадение между гръцките и корелати в *Словата против арианите* и *Oratio 43*. В първата творба съответствията са *πιθανότης*, *πιθανός*, *ὑπόκρισις*⁴⁷, а във втората се среща само веднъж за *πρόσωπον*⁴⁸. Семантиката, вложена в *лнѣннѣ* в двата текста, е доста различна, за да се приеме думата като маркер за общност.

Смятаме, че на този извор в бъдеще трябва да се посвети отделно и задълбочено изследване, също и в светлината на лексемите, общи за други произведения на старобългарската литература, които не са разгледани тук.

Обобщение и заключение

Проведеното проучване очертава двойки преводи с различна степен на близост в избора на славянски съответствия за едни и същи гръцки думи. Рязко изпъква делът на идентичните корелати при двата авторски превода на Константин Преславски и този факт е аргумент за валидността на предлагания критерий. Съотношението на съвпаденията към броя общи гръцки лексеми при останалите констелации се измерва със значително по-ниски стойности,

⁴² SJS по <<http://gorazd.org/gulliver/?recordId=32226>> (достъп 11.08.2023).

⁴³ SJS по <<http://gorazd.org/gulliver/?recordId=32225>> (достъп 11.08.2023).

⁴⁴ Илиева 2013: 609.

⁴⁵ Истрин 1930: 194.

⁴⁶ Славова 2021: 133; Славова 2022: 117, 124.

⁴⁷ Славова 2021: 133; Славова 2022: 117.

⁴⁸ Бруни 2010: 193 (Гл. XLVIII, ред 22); Славова 2022: 117.

вместващи се в широк диапазон. Във всеки конкретен случай би могло да се разсъждава за причините за констатираната по-голяма или по-малка близост между дадените преводи – жанрови, тематични, хронологични и др. Да се определи обаче точна стойност на границата между идентично и различно авторство, не е възможно, защото това би означавало да се абсолютизира значението на изследвания тук критерий за атрибуция, а по наше мнение при диагностицирането на авторския преводачески почерк трябва да се подхожда комплексно. От важно значение е да се установи качеството на превода, способността да се предава компетентно изворът; да се проследят различни филологически аспекти на преводаческото майсторство; да се обхванат всички езикови равнища и едва след анализ на резултатите по всички набелязани параметри да се изкаже мотивирано предположение за атрибуция.

Накрая отново подчертаваме, че това изследване е само пробен модел за прилагане на статистически критерии за установяване на авторство на анонимни преводи. В бъдеще той би трябвало да се опрے на по-голямо количество и то пълни речници към отделни творби, съставени въз основа на техните съвременни критични издания.

Литература

- Danova 2020: Danova, Ts. John of Damascus' Marian Homilies in Mediaeval South Slavic Literatures (Studies on Language and Culture in Central and Eastern Europe 36). Berlin: Peter Lang, 2020.
- Keipert 1988: Keipert, H. Die altbulgarische Übersetzung der Predigten des Gregor von Nazianz. – In: Olesch, R., Rothe, H. (Hrsg.) Slavistische Studien zum 10. Internationalen Slavistenkongreß in Sofia. Köln u.a.: Böhlau, 1988, 65-82.
- Miltenova, Dimitrova 2022: Miltenova, A., Dimitrova, A. Multiple Translations of Small Paraenetic Genres in Slavic Miscellanies and Their Byzantine Sources. – Scripta & e-scripta 22, 2022, 99-133.
- ŘSI: Řecko-staroslovověnký index. T. 1, fasc. 1-8. Praha, 2008–2014. <<http://gorazd.org/?q=en/node/27>> (14.10.2023).
- SJS: Slovník jazyka staroslověnského. T. 1-3. Hlavní redaktor Josef Kurz. Praha: Academia, 1966–1982; T. 4. Hlavní redaktorka Zoe Hauptová,

- Praha: Academia, 1997. T. 5 Addenda et corrigenda ad Volumen I. Hlavní redaktoři Zoe Hauptová, Vaclav Konzal, Štefan Pilát. Praha: Academia, 2010–2016. <<http://gorazd.org/?q=en/node/21>> (14.10.2023).
- Taseva 2020: Taseva, L. In Transfigurationem Domini von Proklus von Konstantinopel (BHG 1980 / CPG 5807) in der südslavischen mittelalterlichen Literatur. – In: L. Taseva, R. Marti (eds.) *Translations of Patristic Literature in South-Eastern Europe. Proceedings of the session held at the 12th International Congress of South-East European Studies* (Bucharest, 2-6 September 2019) (Bibliothèque de l'Institut d'Études Sud-Est Européennes 14). Brăila: Editura Istros a Muzeului Brăilei „Carol I”, 2020, 83-123.
- Блахова, Икономова 1993: Благова, Е., Икономова, Ж. Лексические совпадения Бесед Григория Двоеслова и Второго Жития Вячеслава с лексикой Иоанна Экзарха. – *Palaeobulgarica* 17/3, 1993, 13-26 [Blagova, E., Ikonomova, Ž. *Leksičeskie sovpadenija Besed Grigorija Dvoeslova i Vtorogo Žitija Vjačeslava s leksikoj Ioanna Èkzarha*. – *Palaeobulgarica* 17/3, 1993, 13-26].
- Блахова, Икономова 1995: Благова, Е., Икономова, Ж. Лексика Бесед Григория Двоеслова и лексика Иоанна Экзарха. – *Преславска книжовна школа* 1, 1995, 283-289 [Blagova, E., Ikonomova, Ž. *Leksika Besed Grigorija Dvoeslova i leksika Ioanna Èkzarha*. – *Preslavska knižovna škola* 1, 1995, 283-289].
- Браксаторис 2022: Браксаторис, М. Сведения о жизни Константина Преславского в контексте его возможного авторства так называемого Мефодиева Канона св. Димитрию Солунскому. – *Palaeobulgarica* 46/2, 2022, 43-67 [Braksatoris, M. *Svedenija o žizni Konstantina Preslavskogo v kontekste ego vozmožnogo avtorstva tak nazyvaemogo Mefodieva Kanona sv. Dimitriju Solunskomu*. – *Palaeobulgarica* 46/2, 2022, 43-67].
- Бруни 2010: Бруни А.М. Византийская традиция и старославянский перевод Слов Григория Назианзина. Т. I. (Россия и Христианский Восток. Библиотека 9). Москва: Институт всеобщей истории РАН, 2010 [Bruni A.M. *Vizantijskaja tradicija i staroslavjanskij perevod Slova Grigorija Nazianzina*. T. I. (Rossija i Hristianskij Vostok. Biblioteka 9). Moskva: Institut vseobščej istorii RAN, 2010].

- Бруни 2020: Бруни А.М. Древнейшая славянская традиция *Слова XVI* Григория Богослова: старославянские версии и проблемы их изучения. – *Palaeobulgarica* 44/1, 2020, 28-52 [Bruni A.M. Drevnejšaja slavjanskaja tradicija Slova XVI Grigorija Bogoslova: staroslavjanskije versii i problemy ih izučeniija. – *Palaeobulgarica* 44/1, 2020, 28-52].
- Будилович 1871: Будилович, А. Исследование языка древнеславянского перевода XIII слов Григория Богослова. По рукописи Императорской публичной библиотеки XI века. Санкт-Петербург: Типография Имп. академии наук, 1871 [Budilovič, A. Issledovanie jazyka drevneslavjanskogo perevoda XIII slov Grigorija Bogoslova. Po rukopisi Imperatorskoj publičnoj biblioteki XI veka. Sankt-Peterburg: Tipografija Imp. akademii nauk, 1871].
- Галлуччи 2001: Галлуччи, Э. Учительное евангелие Константина Преславского (IX–X в.) и последовательность воскресных евангельских чтений церковного года. – *Palaeobulgarica* 25/1, 2001, 3-20 [Gallučči, È. Učitel'noe evangelie Konstantina Preslavskogo (IX-X v.) i posledovatel'nost' voskresnyh evangel'skih čtenij cerkovnogo goda. – *Palaeobulgarica* 25/1, 2001, 3-20].
- Желязкова 2008: Желязкова, В. Един паралел между Книга Изход, Симеоновия сборник и Хрониката на Георги Амартол (дрехите на първосвещеника). – *Преславска книжовна школа* 10, 2008, 266-280 [Željazkova, V. Edin paralel meždu Kniga Izhod, Simeonovija sbornik i Hronikata na Georgi Amartol (drehite na pǎrvosveštenika). – *Preslavska knižovna škola* 10, 2008, 266-280].
- Илиева 2013: Илиева, Т. Старобългарско-гръцки словоуказател към Книгата на пророк Иезекиил (Старобългарският превод на Стария завет 3). София, 2013 [Ilieva, T. Starobălgarsko-grăcki slovoukazatel kǎm Knigata na prorok Iezekiil (Starobălgarskijat prevod na Starija zavet 3). Sofia, 2013].
- Истрин 1930: Истрин, В. Книги временныя и образныя Георгия Мниха. Хроника Георгия Амартола в древнем славянорусском переводе. Т. 3. Греческо-славянский и славянско-греческий словари. Ленинград: Типография Академии наук СССР, 1930 [Istrin, V. Knigi vremennyja i obraznyja Georgija Mniha. Hronika Georgija Amartola v drevnem slavjanorusskom perevode. T. 3. Grečesko-slavjanskij i slavjansko-grečeskij slovari. Leningrad: Tipografija Akademii nauk SSSR, 1930].

- Йовчева 2006: Йовчева, М. Январская служба св. Афанасию Александрийскому в ранней славянской книжности. – В: Тасева, Л., Марти, Р. Йовчева, М., Пентковская, Т. (ред.) Многократните преводи в Южнославянското Средновековие. Доклади от международната конференция, София, 7-9 юли 2005 г. София: ГорексПрес, 2006, 91-110 [Yovcheva, M. Janvarskaja služba sv. Afanasiju Aleksandrijskomu v rannej slavjanskoj knižnosti. – V: Taseva, L., Marti, R. Yovcheva, M., Pentkovskaja, T. (red.) Mnogokratnite prevodi v Južnoslavjanskoto Srednovekovie. Dokladi ot meždunarodnata konferencija, Sofia, 7-9 juli 2005 g. Sofia: GoreksPres, 2006, 91-110].
- Кръстанов 2010: Кръстанов, Т. „40 беседи“ на папа Григорий Велики: преводи от латински на български език от IX в. или на чешко-църковнославянски от XI в.? – Многообразие в единството 2010/2, 273-281 [Krăstanov, T. „40 besedi“ na papa Grigorij Veliki: prevodi ot latinski na bălgarski ezik ot IX v. ili na češko-cărkovnoslavjanski ot XI v.? – Mnogoobrazie v edinstvoto 2010/2, 273-281].
- Милев 1977: Милев, А. Старобългарският превод на „Четири слова против арианите“. – Старобългарска литература 2, 1977, 61-73 [Milev, A. Starobălgarskijat prevod na „Četiri slova protiv arianite“. – Starobălgarska literatura 2, 1977, 61-73].
- Рибарова 1993: Рибарова, З. Кирилометодиевската традиција во паримејниот текст на триодите Орбелски и Хлудов. – В: Реферати на македонските слависти за XI Меѓународен славистички конгрес во Братислава. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите, 1993, 91-98 [Ribarova, Z. Kirilometodievskata tradicija vo parimejniot tekst na triodite Orbelski i Hludov. – V: Referati na makedonskite slavisti za XI Međunaroden slavistički kongres vo Bratislava. Skopje: Makedonska akademija na naukite i umetnostite, 1993, 91-98].
- Славова 1999: Славова, Т. Глаголическата традиција и преславската книжнина. – Palaeobulgarica 23/1, 1999, 35-46 [Slavova, T. Glagoličeskata tradicija i preslavskata knižnina. – Palaeobulgarica 23/1, 1999, 35-46].
- Славова 2021: Славова, Т. Маркери от преводаческата практика на Константин Преславски в сборника с тринадесет слова на Григорий Богослов. – В: Славова, Т. и др. (съст.) Шѣствоуѣжъ нѣнѣ по слѣдоу оучителю. Сборник в чест на проф. д.ф.н. Анна-Ма-

- рия Тотоманова. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2021, 128-142 [Slavova, T. Markeri ot prevodačeskata praktika na Konstantin Preslavski v sbornika s trinadeset slova na Grigorij Bogoslov. – V: Slavova, T. i dr. (săst.) Šŷstvoujă nyně po slědou oučitelju. Sbornik v čest na prof. d.f.n. Anna-Marija Totomanova. Sofia: UI „Sv. Kliment Ohridski“, 2021, 128-142].
- Славова 2022: Славова, Т. Наблюдения върху граматиката и лексиката на *Първо слово против арианите*. – В: Тотоманова и др. Атанасий Александрийски. Първо слово против арианите. Т. 2. Изследвания. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2022, 78-142 [Slavova, T. Nabljudenija vărhu gramatikata i leksikata na Părvo slovo protiv arianite. – V: Totomanova i dr. Atanasij Aleksandrijski. Părvo slovo protiv arianite. T. 2. Izsledvanija. Sofia: UI „Sv. Kliment Ohridski“, 2022, 78-142].
- Спасова 1999: Спасова, М. Производни съществителни за означаване на лица в старобългарския и среднобългарския превод на Oratio XXXVIII (Слово на Рождество Христово) от Григорий Богослов. – В: Данчев, Г. и др. (ред.) Българската литература и изкуство от Търновския период в историята на православния свят. Шести международен симпозиум, Велико Търново, 26-28 септември 1994 г. (Търновска книжовна школа 6). Велико Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“, 1999, 231-253 [Spasova, M. Proizvodni săŷtestvitelni za označavane na lica v starobălgarskija i srednobălgarskija prevod na Oratio XXXVIII (Slovo na Roždestvo Hristovo) ot Grigorij Bogoslov. – V: Dančev, G. i dr. (red.) Bălgarskata literatura i izkustvo ot Tărnovskija period v istorijata na pravoslavnija svjat. Šesti meždunaroden simpozium, Veliko Tărnovo, 26-28 septemvri 1994 g. (Tărnovska knižovna škola 6). Veliko Tărnovo: UI „Sv. sv. Kiril i Metodij“, 1999, 231-253].
- Спасова 2005: Спасова, М. На коя дата и през кой месец се е провел Преславският събор от 893 година. – Преславска книжовна школа 8, 2005, 84-101 [Spasova, M. Na koja data i prez koj mesec se e provel Preslavskijat săbor ot 893 godina. – Preslavska knižovna škola 8, 2005, 84-101].
- Спасова 2008: Спасова, М. Текстологичната история на славянския превод на „Надгробно Слово за Василий Велики“ от Григорий Богослов. Първа част. – Преславска книжовна школа 10, 2008, 125-164 [Spasova, M. Tekstologičnata istorija na slavyanskija prevod na «Nadgrobno

- Slovo za Vasilij Veliki» ot Grigorij Bogoslov. Pārva čast. – Preslavska knižnovna škola 10, 2008, 125-164].
- СС: Старославянский словарь (по рукописям X-XI веков). Под редакцией Р. М. Цейтлин, Р. Вечерки и Э. Благовой. Москва: Русский язык, 1994 [Staroslavjanskij slovar' (po rukopisjam X-XI vekov). Pod redakciej R. M. Cejtlin, R. Večerki i Ė. Blagovoj. Moskva: Russkij jazyk, 1994].
- Стойкова 2008: Стойкова, А. Константин Преславски. – В: Милтенова, А. (съст.) История на българската средновековна литература. София: Изток-Запад, 2008, 240-250 [Stojkova, A. Konstantin Preslavski. – V: Miltenova, A. (săst.) Istorija na bălgarskata srednovekovna literatura. Sofia: Iztok-Zapad, 2008, 240-250].
- Тасева 1997: Тасева, Л. Книга на пророк Иезекиил в средновековната българска и хърватска книжнина. – Palaeobulgarica 21/3, 1997, 12-30 [Taseva, L. Kniga na prorok Iezekiil v srednovekovnata bălgarska i hărvatska knižnina. – Palaeobulgarica 21/3, 1997, 12-30].
- Тасева 2004: Тасева, Л. Лексикалната вариативност в южнославянските преводи на триодните синаксари. – Palaeobulgarica 28/4, 2004, 43-68 [Taseva, L. Leksikalnata variativnost v južnoslavjanskite prevodi na triodnite sinaksari. – Palaeobulgarica 28/4, 2004, 43-68].
- Тихова 2012: Тихова, М. Старобългарското Учително евангелие на Константин Преславски по най-стария препис (ГИМ, Син. 262) (Monumenta linguae slavicae dialecti veteris 58). Freiburg i. Br.: Weiher, 2012 [Tihova, M. Starobălgarskoto Učitelno evangelie na Konstantin Preslavski po naj-starija prepis (GIM, Sin. 262) (Monumenta linguae slavicae dialecti veteris 58). Freiburg i. Br.: Weiher, 2012].
- Тотоманова и др. 2022: Тотоманова, А. и др. Атанасий Александрийски. Първо слово против арианите. Т. 1. Издание на текста. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2022 [Totomanova, A. i dr. Atanasij Aleksandrijski. Părvo slovo protiv arianite. T. 1. Izdanie na teksta. Sofia: UI „Sv. Kliment Ohridski“, 2022].

Greek-Slavonic Lexical Equivalents as a Criterion for Authorship Attribution of Old Church Slavonic Translations

Abstract: This paper deals with the problem of lexical variation in Old Church Slavonic translations from Greek. The authors investigate lexical correspondences for the same Greek word in a number of texts, whose origin is linked to the Preslav literary School (late 9th-early 10th century). They are on the one hand, the *Didactic Gospel* and the *First Oration against the Arians* by Athanasius of Alexandria (CPG 2039) translated by Constantine of Preslav, while, on the other hand, four anonymous translations of homiletical works. These include the *Third Sermon on the Dormition of the Blessed Virgin Mary* by John of Damascus (CPG 8063), the “A” and the “B” translations of the *Homily on the Transfiguration of the Lord* by Proclus of Constantinople (CPG 5807), and the *Funeral Oration on the Great S. Basil, Bishop of Cæsarea in Cappadocia* (*Oratio* 43 / CPG 3010.43) by Gregory of Nazianzus. The adopted methodology is based on a statistical approach to lexical variation. The statistical analysis has led the authors to the following conclusion. The largest percentage of Greek-Slavonic lexical matches occurs in Constantine's texts. This demonstrates that the adoption of a quantitative criterion, based on a statistical analysis of lexical data, may turn useful to verify the validity of the attribution of an anonymous text to a specific translator.

Keywords: Old Church Slavonic translations; authorship attribution; lexical variation; statistic approaches; lexicology.

Lora Taseva
Institute for Balkan Studies & Centre of Thracology
Bulgarian Academy of Sciences
lemtaseva@gmail.com

Alessandro Maria Bruni
Department of Linguistics and Comparative Cultural Studies
Ca' Foscari University of Venice
alessandromaria.bruni@unive.it